

Gönderim Tarihi: 08.02.2016

Kabul Tarihi: 11.04.2016

MORİSKOLAR, ENDÜLÜS-ARAP KÜLTÜRÜ VE MALTA,
GEÇ ORTAÇAĞ VE İLK MODERN DÖNEM İLİŞKİLERİNDE BAZI ÖNEMLİ OLAYLAR*

THOMAS FRELLER** ve STEPHAN HERGET

Çev. Gamze YÜCETÜRK***

Malta adalarının Avrupa haritasına eklenmesinde, genellikle Büyük Kuşatma'nın (1565) yanı sıra St. John Şövalyelerinin rejiminin 'ünü' ile Fransız Büyük Üstatlar La Cassiere ve Loubenx de Verdalle'ın 1570'ler ve 1580'lerde¹ *desicilianismo* (Sicilyalaştırma) denilen ekonomi politikalarının etkisi olduğuna inanılır. Malta ve Şövalye yönetimi ile ilgili olan 16. yy. sonu, 17. yy. ve 18. yy.ın tarihi, coğrafi, politik ya da teolojik yüzlerce çalışması ve sayısız seyahatnamesi incelenirse, bu bakış açısının anlamı kavranır. Büyük Kuşatma'dan önce Malta'yı ziyaret eden ve onun kültürel ve sosyal durumu hakkında daha fazla bilgi veren Orta ve Kuzey Avrupa seyyahları, André Thevet (1549), Nicolas de Nicolay (1551) ya da istisna kabul edilebilen Fuerer von Haimendorf (1564)² idi.

1530'a kadar Malta adaları, Aragon hükümdarının idaresi altında iken, Malta'nın İspanya kralı ve Kutsal Alman İmparatorluğu'nun imparatoru V. Charles tarafından tımar olarak St. John Şövalyelerine bağışlandığı 1530'u takiben Malta adaları ve onların belli kültürel mirasları, İspanyol dünyasından daha geniş bir gelişme elde etmişti. 16. yy. da ve 17. yy.ın başında İspanyol otobiyografi edebiyatında karakterlerin çoğu, yiğitlikleri ve maceralarının yanı sıra arka planında Akdenizlidir. Onların çoğu, Malta ve şövalyelere birçok gönderme içerir. Kendisi St. John şövalyelerinden biri olan paralı asker Alonso de Contreras'ın biyografisi dışında³ bu yazılar, daha sonra Maltalı bilim adamları tarafından tamamıyla unutulmuştur. Ne gariptir ki, Contreras tek sıradan yazardı ve çok daha

* Miscelánea de estudios árabes y hebraicos. Sección Árabe-Islám, Universidad de Granada, Vol. 48, 1999, İspanya.

** Maltalı yazar ve Almanya Aalen şehrinde University of Applied Sciences'da çalışmaktadır. Malta tarihi üzerine sayısız kitabı ve makalesi vardır

*** Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı A. B. D., gamzeyuceturk@ardahan.edu.tr

¹ Her iki büyük üstat, İspanyol yönetimindeki Sicilya Krallığı'ndakilere ek olarak yeni ticari ilişkiler arayan ekonomik bir politikayı getirdiler. İngilizce bölümün örnek çalışması için bkz. V. Mallia-Milanes. "English Merchants' initial contacts with Malta: A Reconsideration". *Melita Historica*, VI, 4 (1975), s. 342-361 ve A.P. Vella. *An Elizabethan-Ottoman Conspiracy*. Malta, 1972.

² Parantez içerisinde belirtilen tarihler, bu seyyahların ve yazarların Malta'yı ziyaret ettiği yılı gösterir. Bu kişiler ya da onların Malta'da kalma süresini gösteren daha ayrıntılı bilgi için bkz. Th. Freller tarafından hazırlanan monografi. *The Life and Adventures of Michael Heberer von Bretten* Malta, 1997.

³ Bkz. Contreras'ın otobiyografisi. *The Life of Captain Alonso de Contreras. Knight of the Military Order of St. John*. İspanyolcadan çev. Catherine Alison Philips. London, t. y.

yetenekli yazarlar Malta ile ilgilenmişti. Dönemin en ünlü kahramanlarından biri Duque de Estrada, adaya çeşitli ziyaretleri ve yaşlı, ehli keyif Büyük Üstat Antoine de Paule tarafından saygın karşılanması hakkında daha detaylı bilgi verirken⁴ Amerika'ya bile seyahat eden çağdaşı Ordoñez de Cevallos, onun Endülüslü bir kadından kanlı intikamının hikâyesinde Malta'dan sadece arka plan olarak kısaca yararlandı.⁵ 1612 yılında Malta'da asker olarak görev yaptığı sürede "Vida" adlı eserine başlayan ve Malta'dan bahseden bir başka ilginç yazar, Castillian Miguel de Castro idi.⁶

Yukarıda sözü edilen durum, Malta'nın doğal olarak bir edebiyat türüyle bağdaştırılmasına, sonra da yaygın popülerlik kazanmasına yol açar: komedi kadar seyahat edebiyatının, kahramanlık romanının, biyografinin unsurlarını içeren İspanya'ya özgü *picaro* (düzenbazlık) romanları örnek verilebilir. Bu romanların yarı-kurgusal karakterleri macera, şöhret, para ve bilhassa *honra* (saygınlık) arayışıyla yabancı dünyayı görmeye özenirler. Cervantes, Quevedo, Lope de Vega, Gongora'nın kitap kahramanları ya da Alonso de Contreras ya da Miguel de Castro gibi maceracıların otobiyografilerindeki başkaları *honra* (saygınlık), kişisel başarı ve zenginlik çabasıyla bir seyahatte yabancı dünyaya gitmek üzere yola düşerler. Bol bol deneyim edinmiş bu yazarlar, yıllar sonra yurda dönmüş, hayal kırıklığına uğramış ve öfkelenmişlerdir. Onların çoğu, yazılarını diğerlerinin eğitim ve öğretimi için raporlarının faydalı olduğunu göstererek bitirmiştir. Bu bakımdan Duque de Estrada'nın çalışması, Lope de Vega'nın bir arkadaşı olan Madrilene Alonso de Contreras ya da Kastilya askeri Miguel de Castro gibi alt sınıf üyelerinin modern otobiyografi notlarından farklı değildir. Onların çalışmaları, özellikle Malta'ya özgü edebiyat çalışmalarına katkıları için ilginç yorum getirir. Ancak onlar, bu makalenin özünü oluşturmayacaktır.

İlk olarak bu makale, geç ortaçağ ve 16. yüzyıl İspanya'sının doğal etnolojik ve politik durumlarıyla şekillenmiş olabilen farkındalığı inceler. İkinci olarak bu çalışma, İspanyol arşivlerinin verimli derin bir araştırmasının -açık politik görüşlerden uzak- 15. ve 16. yüzyıl Malta'sının kültürel ve özellikle dilbilimsel mirasına daha çok ışık tutan bir anlayışı nasıl kazanacağını gösterir.

Bu son yirmi ya da otuz yıl, Malta dili konusunda yoğun bir araştırmaya tanıklık etmiştir ve özellikle Godfrey Wettinger ve Michael Fsadni⁷, Arnold Cassola⁸, Joseph M.

⁴ Bkz. Diego Duque de Estrada. "Comentarios del desengañado, ó sea vida de D. Diego Duque de Estrada". *Memorial Histórico Espanol: Coleccion de Documentos, Opúsculos y Antigüedades, que publica la Real Academia de la Historia*, XII, (1860), s. 267.

⁵ Pedro Ordoñez de Cevallos. *Viage del mundo*. Madrid, 1614.

⁶ Bkz. Miguel de Castro. "Libro que comenzo en Malta (...), de su nacimiento y demas razones de su familia, según la tenía y una memorias que llevó a España". *Biblioteca de Autores Españoles*. c. XC, s. 487-627.

⁷ Bkz. G. Wettinger, M. Fsadni. *Peter Caxaro's Cantilena. A Poem in Medieval Maltese*. Malta, 1968. Ayrıca bkz. F. Kabazi. "Ulteriori considerazioni linguistiche sulla Cantilena di Pietro Caxaro". *Journal of Maltese Studies*, 19-20, (1989-1990), s. 42-45 ve İber Yarımadasıyla ilişkilendirme için bkz. Th. Bonnici. "Galician-Portuguese traits in Caxaro's Cantilena". *JMS*, 19-

Brincat⁹, Joseph Aquilina¹⁰, Thomas Freller ve Albert Friggieri¹¹'nin çalışmalarını doğrultusunda yazılı Maltacanın doğuşu, kökleri ve gelişimi, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca katkısı ve Yunanca etkisi yoluyla bu Sami dilin başka şekilleri daha fazla şeffaflık kazanmıştır. 1968'e değin Alman bilim adamı ve "Ordinaryus Historiyograf" Hieronymus Megiser'in "Propugnaculum Europae" (ilk baskı Leipzig, 1606)¹² adlı yayınında sunulan altı sayfalık kelime listesi, Malta dilinin ilk yazılı örneği olarak düşünülür¹³. Sonra Godfrey Wettinger ve Michael Fsadni, 1450 civarında yazılmış Maltalı Pietro Caxaro'nun 'cantilena'^{*} sı ile karşılaştı.¹⁴

Son örnek, bizi Malta'nın Aragon Krallığının yönetimi altında olduğu döneme (1284-1530) götürür.¹⁵ Malta adalarının konumu ve güçlü Aragon imparatorluğunun dünyasında onların payı batı ile doğu Akdeniz arasında ticaret borsasının bir kavşağı

20, (1989-1990), s. 46-51. Rossi, Isserlin ve Vanhove tarafından yazılmış the El's Article on Malta, hala bu konudaki en temel makaledir.

⁸ Bkz. A. Cassola. *Regole per la lingua maltese. The 'Nobile, pio, cavalier francese Thezan' and his long-lost manuscript recovered*. Malta, 1988 ve aynı yazar tarafından "Un' edizione diversa della lista di voci maltesi del seicento di Hieronymus Megiser". *Incontri Siculo-Maltesi*. Düz. G. Brincat (= *Journal of Maltese Studies*, 17-18) (1987-1988), s. 72-86.

⁹ Bkz. J. M. Brincat. "Language and demography in Malta: The social foundations of the symbiosis between Semitic and Romance in standard Maltese". Malta. *A Case Study in International Cross-Currents*. Düz. Stanley Fiorini and Victor Mallia-Milanes. Malta, 1991, s. 91-110.

¹⁰ Bkz. J. Aquilina. "Maltese Christian Words of Arabic Origin". *Maltese Linguistic Surveys*. Malta, 1976, s. 19-24.

¹¹ Bkz. Dilbilimci ve bilim adamı Hieronymus Megiser'in Malta (1588/1606) üzerine kitabı, A. Friggieri, Th. Freller. Malta. *The Bulwark of Malta*. Malta, 1998.

¹² Bkz. Hieronymus Megiser. *Propugnaculum Europae*. Leipzig, 1606, s. 9-14. Megiser'in kitabının daha sonraki baskıları, 1610 Leipzig'de, 1611 ve 1612 Cracau'da yayımlanmıştır. Bu Alman bilim adamı, Malta'yı Ekim 1588'de ziyaret etmiştir.

¹³ Tarihçi Giacomo Bosio, 'città nuova'nın (yeni şehir) (Valletta) planlanan kuruluşu ile ilgili olan St. John Şövalyelerinin Tarihi meşhur çalışmasında bir Maltalı atasözünden alıntı yapar:

'legi zimen en fel uardie,

Col sceber raba iesu vquie'

Giacomo Bosio. *Dell 'istoria della Sacra Religione et Ill. ma Militia di San Giovanni Gierosolimitano*. Rome, 1602, c. III, s. 746.

* Çev. Notu: Lirik bir şiir türü.

¹⁴ Bkz. Supra footnote 7.

¹⁵ Bu dönemi tarihlendirmedeki en iyi araştırma, A. T. Luttrell tarafından sunulur. "Approaches to Medieval Malta". A. T. Luttrell (Düz.). *Medieval Malta. Studies on Malta before the knights*. London, 1975, s. 1-70. Aslında Fernando de Antequera'nın, bir Kastilya prensi, Aragon Kralı seçildiği 1412'deki hanedan değişimi, Malta'nın Aragon ülkesi ile olan ilişkisinde büyük bir farklılığa sebep olmamıştır. Fernando de Antequera ve onun halefleri, Katalonya- Aragon hanedanının atalarının yaptığı gibi Aragonlular birliğini yönetti. Şu kaynağa başvurmakta da yarar var: P. De Jove ve Hevia. *Indagaciones acerca de la dominación de España en Malta de 1285 a 1530*. Madrid, 1863.

olduğu kadar bir doğu sınırı ve deniz üssü¹⁶ olarak da tanımlanabilir.¹⁷ Aragon -daha sonra Kastilya- Aragon İmparatorluğu- ve Batı Akdeniz 'ortak pazarı' arasında kaybolmuş Malta'nın rolü; sadece politik, stratejik ve ekonomik menfaatlerle ilgili durumlarla asla sınırlandırılmamış, ayrıca sanatsal sonuçlarla teyit edilmiş özel bir kültürel ilişkiyi de kapsamıştır.¹⁸ Politik bağlar kadar sosyal ve ekonomik bağların Sicilya ile kesin olarak kopmasına rağmen, geç ortaçağ İspanya'sının özgül gelişimi ve şekillenmesi Malta adalarını bakir bırakmadı.¹⁹ 15. yy. sonuna ve daha ilerisine kadar İber Yarımadası; Hristiyan, Arap ve Yahudi kültürünün bir heterojen karışımıyla öne çıktı. 2 Haziran 1492'de Gırnata'nın son Mağribi hükümdarı Boabdil**, şehri 'reyes catolicos' (Katolik Krallar) Isabella ve Fernando'ya teslim ettiğinde sözde 'Reconquista' İspanya'da sona erdi.²⁰ İspanya'da -özellikle Endülüs ülkesinde ve Valensiya bölgesinde- arta kalan Mağribi toplulukların bütünleşme ve kimlik sorunları, olsa olsa İspanya İmparatorluğunun imparatorunu kabulünden sonra- ve oğlu II. Philip'in yönetimini takip eden onlarca yıl süresince çözülmemiş olarak kaldı, İspanya'da yaşayan henüz Hristiyanlaştırılmış Müslümanlar olarak Moriskoların²¹ durumu, açığa çıktı ve çatışmalar, gerginlikler yarattı. Dolayısıyla bu da, psikolojik donuklukla, korkuyla ve nefretle dolu bir döneme yerini bıraktı. Bazı son çalışmaların netleştirdiği gibi 'Morisko' olarak tanımlanan bir kişi, 'limpieza di sangre' (saf kan) saplantısının zirvesinde olan 16. yy. ın ikinci yarısı ve 17.

¹⁶ Malta'nın bir deniz üssü olma düşüncesi, ünlü yazar ve ileri görüşlü dindar Mallorca Ramon Lull'un 'Liber de fine' adlı eserinde zaten bahsedilmişti. Lull, 13. yy. sonunda Haçlı Savaşının anlayışı ve ruhu hakkındaki görüşünü yazdı. Malta kaynağı için bkz. "Raymondi Lulli Libellus de fine". Ed. by A. Gottron. "Ramon Lulls Kreuzzugsideen". *Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte*, c. 39 (Berlin-Leipzig, 1912). Onu Sicilya ve Tunus'a sürükleyen Batı ve Orta Akdeniz'e çeşitli seyahatleri sırasında Lull, Malta adalarını da ziyaret etmiş olabilir.

¹⁷ Aragon Krallığının bir süre için de olsa Mora ve Yunan adalarının bazı bölgelerini fethetmek için güçlü hırslarının olduğu unutulmamalıdır.

¹⁸ Bkz. A. Florensa. "L'architettura di Spagna a Malta". *Atti del XI Congresso di Storia dell'Architettura*. Rome, 1970 ve G. Mathew. "Schools of Painting in Medieval Malta". *Journal of the Faculty of Arts; Royal University of Malta*, VI, 1, (1974).

¹⁹ İspanya'nın Hristiyan fethinin tamamlanmasından önce Malta'nın bu veya şu şekilde Güney ve Batı İber-Müslüman dünyası çevresine katıldığı, 13. yy. ın ikinci yarısında yazan Arap yazar ve coğrafyacı el-Kazvini tarafından belirtilir. Athâr el-Bilâd adlı eserinde Malta'dan bahsederken el-Kazvini, bu 'bayındır' (sic.) adayı Endülüs yakınına konumlandırır! Burada alıntı yapılmıştır: el-Kazvini, *Athâr el-Bilâd* (Goettingen, 1848), s. 373. Galite (Hâlita, artık Gâlita) adasının, Cape Serrat'ın kuzeyinin ve Tunus'un Malta (Malita) ile karıştırılma ihtimali için bkz. J. M. Brincat. *Malta 870-1054. Al-Himyarî's account and its linguistic implications*. Malta, 1995, s. 41 ve sonrası.

** Çev. Notu: Batı dillerinde bu şekilde anılan kişi, XII. Muhammed'dir.

²⁰Bütün İspanya'nın fethedilip Hristiyanlaştırılması, 'Reconquista' planının sona erdiği anlamına gelmedi. 'Reconquista'nın amacı, İspanyolların önceden Vizigotlara ait olduğu düşünülen toprakları yeniden işgal etmeye çalıştığı Kuzey Afrika kıyısının büyük kısmını talep etmektir.

²¹'Mağribî' terimi, hem Arap-İspanyol soyundan gelenleri kapsar hem de Kuzey Afrika halkını içerir. 'Moriskolar' terimi aslında İber Yarımadası'nın Arap işgalinden gelen bu Hristiyanlaştırılmış soyu tanımlar.

yy. ın başlangıcı süresince tüm ordu ve birçok tarikattan, devlet bürokrasisi içindeki öncelikli durumdan ve tüm üniversite akademisinden çıkarıldığı anlamına gelir.²²

Mağribi kökenli bazı asil ailelerin kendilerini İspanyol asilzadelğine katabilmelerini ve haliyle de Endülüs'ün önemli sınıfları arasında yer alabilmelerini fark etmek ilginçtir. Özellikle göze çarpan durum, Malta tarihi üzerinde de derin bir etki bırakan Endülüs asilzade sınıfının bir üyesi vardır ki, o da Juan de Venegas'tır. Juan de Venegas'ın ataları -Venegas de Cordoba- Gırnatadan gelmiştir ve kendisi 1599 ile 1622 yılları arasında Rabat'ta St. Paul's Grotto civarında konumlanmış Malta'daki Pauline kültürünün istisnai canlanmasında anahtar rol oynamıştır.

17. yy. ın ilk onlarında Malta'da iken o, 'Fra. Giovanni della Grotta di San Paolo' olarak tanındı.²³ O sebepler 16. yy. da Endülüs'ün Morisko kültüründe the Apostle of the Gentiles (Gentileler Havarisi)'e son derece güçlü bağlılıktan kaynaklanabilmesine rağmen, onun Malta'ya gelme sebepleri ve St Paul kültürüne bağlılığı açık değildir. Aslında o, Malta'ya ilk ulaştığında Venegas'ın St. John Şövalyeleri içerisinde tam bir şövalye olarak kabul edilmesine engel olan onun atasıydı. Venegas, daha sonra amacına ulaştı ve V. Paul tarafından papalık izniyle bir Knight of Obedience²⁴ (Malta şövalyelerinin üç sınıfından ikincisi) olarak kabul edildi.

Ancak Venegas de Cordoba ailesi örneğinde görüldüğü gibi Hristiyan İspanyol topluma bu başarılı benzeşme, genellikle Moriskolara özgü olarak düşünülemez. Hala var olan şüpheli etnik grubun kimliğini yok etmek için başka bir girişimde II. Philip, onun imparatorluğundaki tüm Mağriplilere -en az iki nesil vaftiz edilmiş olsa bile- kendi dilleri Arapçayı konuşup yazmayı yasaklayan 17 Kasım 1566 tarihli bir 'bildiri'²⁵

²² İspanya'nın 'Siglo de Oro'daki yerinde zihniyeti ve manevi geçmişi kadar dönemin Hristiyan bakış açısıyla ilgili bir fikir veren modern çalışmalar, Pedro Aznar Cardona tarafından sunulmaktadır. *Expulsion iustificada de los moriscos espanoles y suma de las excellencias de (...) Filipe (...) Tercero*. Saragossa, 1612, Fr. Marcos Guadalajara y Xavier. *Prodicion y destierro de los moriscos de Castilla hasta el valle de Ricote con las disensiones de los hermanos Xarifes y presa en Berberia de la fuerca y puerto de Alarache*. Pamplona, 1614 ve Blas Verdu. *Engaños y desengaños del tiempo, con un discurso de la expulsion de los moriscos de España*. Barcelona, 1612.

²³ Bkz. Malta Milli Kütüphanesi; Liber Bullarum AOM, c. 455 s. 292v. İtalyanlaşmış Juan de Venegas birçok dökümanda 'Giovanni de Benegos' olarak görünür. 'Fra Giovanni de Benegos, Spagnuolo da Cordova (sic.), denominato di S. Paolo' ve onun Malta'daki faaliyetleri için bkz. Padre Pelagio, 'Relazione intera e distinta della Santità Culto Venerazione e progressi della Ven. Grotta di San Paolo Apostolo...' Mdina, Cathedral Archives, ACM Misc. 263, s. 83-125.

²⁴ Bkz. NLM, Liber Bullarum, AOM, c. 459 s. 367r, s. 422. Venegas ailesinin Mağribi soyu için bkz. L. P. Harvey. "Yuse Banegas. Un moro noble en Granada bajo los Reyes Catolicos". *Al-Andalus*, Vol. XXI (1956), s. 297-302 ve P. Cabanelas. "Pedro Venegas de Cordoba; embajador de Felipe II. en Marruecos". *Boletín de la Universidad de Granada*, c. XXII (1973), s. 129-144. Juan de Venegas'ın biyografisi ve faaliyetleri, Canon John Azzopardi tarafından 'Il-Festa Taghna'nın Malta'daki birkaç baskısında kısmen çalışılmıştır.

²⁵ Bu 'bildiri' ve onun sonuçları için yukarıda geçen kaynaklara bakınız.

yayımladı. Bu yasağa karşı yapılan protestolar, güçlü ve yaygındı ve sonunda bir Mağribi isyanına yol açtı.²⁶

Maltalı bakış açısından, özellikle Kral'ın kararına karşı birçok dilekçe ve 'anılar'ı göz önünde bulundurulduğunda, hem İspanyolların o zamanlar Malta'da hâkim olan durumun ne kadar farkında olduklarını yansıtmaları hem de Moriskonun ve şövalye Francisco Nuñez Muley'in 'anı'sında bulunduğu gibi Malta dilinin kullanımına ilişkin bilgi vermesi bakımından önemlidir.²⁷ Âlim Nuñez Muley, muhtemelen 1566 sonu ya da 1567'ye tarihlenen Arap dilinin lehine güçlü ve detaylı bir savunma yazdı. Malta'nın durumu, kısmen 'bildiri'ye 'antitez' niteliğindeki bu savunmada belirleyici bir rol olarak görüldü. Nuñez Muley ve onun Morisko yurttaşları için durum, kesin bir şekilde açıklı. Malta'nın, Mart 1530'da bir tımar olarak St. John Şövalyelerine verilmesine rağmen, Malta adaları hala politik olarak Aragon Kraliyeti'nin bir parçasıydı.²⁸ Fakat sonra, gelecek siyasi-dilsel anakronizm nasıl hoş görülebilir? Nuñez Muley, hiç kimsenin 'onların' dili Arapçayı konuşmaları için Maltacayı yasaklamadığını ifade etti. Grenadinli bilim adamı, aslında, Arapçanın bir türünün tüm Maltalılar için, hatta atalarından geçerek doğal konuşma dili olduğunu belirten konu üzerinde durdu: '*... esto es muy notorio, dize mas cerca ques la ysla de malta donde ay los catolicos cristianos hijos de algo ansi mesmo hablan aravigo...*'²⁹. Hatta daha da ilginç, bu 'Morisko şövalyesi'³⁰ nin ve Maltalıların da 'Arapça' (escriven aravigo'³¹) yazdıkları ve onu Mass (sakrament) ve liturjik usuller için kullandıkları gerçeğinin İspanya'da ya da en azından Endülüs'te ne kadar iyi bilindiğinin ('muy notorio') beyanıdır ('*... hablan aravigo y escriven aravigo la que toca a la santa fe catolica y la demas de cristianos*'³²) Nuñez Muley'in yazılarının mesajı ve amacı açıktır: o, tam olarak dil ve devlet sorunlarını birbirinden ayırmaya uğraştı. Şu kadar ki, yazarın Arapça yazıyı koruma iddiasını daha etkili kılmak için bir abartı unsuru bulunabilir, hatta 16. yy. ortasında Endülüs'te yazılı Maltacanın varlığı söz konusuysa bu durum, ayrıntılı bir araştırma gerektirir. Özellikle eğer Nuñez Muley, gerçekte yazılı 'Maltaca'nın Arapçanın şekillerinin o örneklerini inceleyip incelediğini bulmak ilginç olurdu.

²⁶ Bu baskı ve caydırma politikası sonunda Moriskoların 1609 yılında sınır dışı edilmesine sebep oldu. Bunun İspanya ekonomisi, kültürü ve bilimi için sonuçları korkunçtu.

²⁷ Hâlihazırda bu 'memoria'nın (bildiri) iki elyazması vardır, her ikisi de sırasıyla P.V. fol. Caj. 25; No: 41 R. 29; s. 321-341 adı altında 'Biblioteca Nacional de Madrid'de muhafaza edilmektedir. İkincisi, Nuñez Muley'in kendi el yazısı gibi görünüyor. O, *Revue Hispanique*, Sixieme Année, (Paris, 1899), s. 205-239'da yayımlandı. Nuñez Muley ve onun Mağribi isyanındaki rolü için ayrıca bkz. K. Garrand, "The original memorial of Don Francisco Nuñez Muley". *Atlante*, c. 2, 2, (Ekim 1954), s. 199-226.

²⁸ Malta'da Şövalye yönetimi hakkındaki makalelerin en son ve kapsamlı koleksiyonu için bkz. V. Mallia-Milanes (Düz.). *Hospitaller Malta 1530-1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of St. John of Jerusalem*. Malta, 1993.

²⁹ Nuñez Muley, 1899, s. 232.

³⁰ Nuñez Muley, 1899, s. 205.

³¹ Nuñez Muley, 1899, s. 232.

³² Nuñez Muley, 1899, s. 232.

Bir 'Arapça' dili konuşmaya rağmen, Morisko şövalyenin 'bildiri'sinden sadece birkaç ay önce Maltalılar, Türklere karşı gerçekleştirilen Büyük Kuşatma (Great Siege) sırasında dindar Hristiyanlar olduklarını kanıtladılar.³³ Fakat Nuñez Muley, yine de II. Philip'in hükmünün 'teknik' tarafını ve sonuçlarını belirtti. Malta'da yerel halk ('esta ysla'), Endülüs'tekiler ve diğer İspanyol sömürgeleri olduğu gibi çok sayıda Morisko, eğer kendi Arap soyları olmasaydı başka dili nasıl konuşup yazacaklarını bilmezlerdi: '*... y creo que dizen las misas en muchas partes susodichas como en esta ysla en aravigo en no saben hablar ni escribir castellano los unos ni los otros*'³⁴ Morisko isyanını açıklamasında Grenadinli yurttaşı Francisco Nuñez Muley'in 'bildiri'sinin kısa sonucunu sunan Gırnatalı modern alim ve seyyah Luis del Marmol Carvajal'dı. Dilbilimsel durumla ilgili bölüm burada şu şekilde yazılı olan şeyleri ele alır: '*Pues vamos a la lengua Arabiga, que es el mayor inconveniente de todos, como se a de quitar a las gentes su lengua natural con que nacieron y se criaron? Los Egypcios, Surianos, Malteses y otras gentes Christianas, en Arabigo hablan, leen, y escriven, y son Christianos como nosotros, y aun no se hallara que en este reyno se aya hecho escritura, contrato, ni testamento en le tra Arabiga desde que se convirtio*'³⁵

Maalesef kaynakların yetersizliği, Francisco Nuñez Muley'in biyografisi veya onun tam sosyal ve eğitsel 'çevre'si ile ilgili daha geniş bilgi edinmemize izin vermiyor. Aynı şekilde, o zamanlardaki Malta ile ilgili dilbilimsel ve kültürel duruma işaret ettiğinde

³³ Hristiyan itibarını ebedileştirmek için o çok önemli olaydan hemen sonra Büyük Kuşatma hakkında yayımlanan birçok kitap ve broşür, Şövalyelerin kahramanlığına saygıyı hemen hemen karşıladı. Modern âlimler tarafından iyi bilinen ve sık sık alıntılanan Balbi de Correggio'nun şu isimli esere tanık olduğu İspanyolca versiyonudur: *La verdadera Relacion de todo lo que este año de 1565 ha succeddido en la Isla de Malta*. Alcalá, 1567 (daha sonraki baskıları 1588 ve 1598'de Barcelona'da yayınlanmıştır) ve Pietro Gentile'nin ise, *El sucesso de la guerra de la potentissima armada del gran Tyrano Turco, Ottoman Solyman, venida sobre la Isla de Malta: en la qual se cuenta particularmente lo que en ella passo, en la victoria que los christianos huvieron en ella*. Barcelona, 1566. O halde İspanya'da mevcut olan Büyük Kuşatma'nın Latincesindeki modern açıklama için bkz. Conte Gironimo Alessandrini. *De acerrimo ac omnium difficillimo Turcarum Bello in Insulam Melitam gesto, anno 1565*. Venice, 1566.

Bugün, 1565'te Malta'da olanların daha az bilinen İspanyolca açıklamaları, Pedro de Salazar'ın Hispania Victrix'idir. *Historia en la qual se cuenta muchas guerras succedidas entre Christianos y infieles assi en mar como en tierra desde el ano de mil y quinientos y quarenta y seys hasta el de sestenta y cinco*. Madrid, 1570, bkz. özellikle s. 156 ve sonrası ya da Diego de Santisteban Osorio. *Primera y segunda parte de las guerras de Malta y toma de Rodas*. Madrid, 1599. 1551'de yapılan Gozo'daki baskın ve Malta'daki saldırı için bkz. Pedro de Salazar. *Hystoria de la Guerra y presa de Africa. Con la destruycion de la villa de Monazter, y ysla del Gozo, y perdida de Tripol di Berberia, con otras muy nuevas cosas*. Naples, 1552. Âlim Francisco Nuñez Muley'in Balbi, Alessandrini ya da Gentile'nin yayınlarını hakkında bilgisinin olması çok olasıdır. Malta hakkında yazında Gırnatalı başka modern âlim ve seyyah için bkz. Luis del Marmol Carvajal. *Description General de Africa*. Madrid, 1953, (ön yüz kenarı), Malta için bkz. c. 1, s. 276 ve sonrası. Marmol Carvajal'ın historiyoğrafik çalışması ilk kez 1573'te Gırnata'da yayımlandı.

³⁴ Nuñez Muley, 1899, s. 232.

³⁵ Luis del Marmol Carvajal. *Historia de Rebelion y Castigo del los Moriscos de Reyno Granada*. Malaga, 1600, s. 40.

Nuñez Muley'in başvurduğu kaynakları ayrıntılı bir kavrayışa da sahip değiliz. O, kendi zamanında yayınlanan Malta Büyük Kuşatması'mı (1565) açıklayan çok sayıda kitapçıktan bir ya da ikisini kesinlikle iyi biliyordu. Fakat bu açıklamaların hiçbiri Malta dilinin kullanımı ile ilgili değildir. Morisko politikasındaki bu temel figürü daha iyi anlamak için biz, dönemin politik ve sosyal şartlarına daha kapsamlı bakmak zorundayız. 1560'larda Batı Akdeniz'de Türk etkisine dair büyüyen korku ve yayılma sonrası istekli olan Türkler tarafından ortaya çıkarılan mevcut her tehlike, ya da Endülüs ve İspanya'nın güneydoğu kıyısını bütün İber Yarımadası'nın bir Müslüman istilasına yol açan bir köprübaşına dönüştüren bir Morisko isyanı ihtimali, İspanya hükümetini herhangi bir uzlaşmaya yer bırakmayan Moriskolarinkine karşı dışlayıcı bir politikaya sürükledi. Doğrusu Eski Gırnata Krallığı'ndaki birçok Moriskonun hala, 1492'de Gırnata'nın Hristiyan fethinden sonra göç etmiş Tetuan'da yaşayan akrabaları vardı.³⁶

Bazı Moriskolara 1565 yazındaki (Malta Büyük Kuşatması hala devam etmekteydi) sorgulamayla işkence edildiğinde ve Türkler Malta'yı fethetmeyi başarsaydı Moriskolar Grenadin kıyısındaki ana limanları ele geçirmeye hazır olduklarını dile getirdiğinde çok geçmeden Malta'nın genel olarak Endülüs ve İspanya olaylarında bulunduğu belli oldu.³⁷ Ancak Malta'ya gönderilen tüm casuslar kılık değiştirmiş görünmüyordu. Doğrusu, Grand Master de Valette, yaklaşan bu tehlike ile ilgili bir mektup yoluyla İspanya hükümdarı II. Philip'i uyardığı İspanya'daki büyük Morisko ayaklanmasının uygunluğu hakkında çok iyi bilgilendirilmiş gibiydi. St. John Şövalyeleri'nin 16. yy. tarihçisi Giacomo Bosio bunu şöyle yazar: '*che l'G. Maestro con Corriera a posta mandati haveva a S. Maesta; facendo le sapere, che per mezo di fedelissime Spie, ch'egli teneva in Constantinopoli, haveva penetrato, & era stato certificato, che i Moreschi del Regno di Granata, erano risoluti di sollevarsi, e di ribellarsi contra di fei; e che per tal effetto havevano mandato secretamente a chiedere aiuto a Selim, Gran-Turco; pregandolo, che mandar dovesse L'Armata sua in Ponente; offerendosi co'l braccio, e co'l favor di quella, di farlo in breve Padrone di quel Regno, e d'altre Provincie della Spagna*'.³⁸ Bir Morisko isyanı ihtimalini ya da İspanyol yöneticilere bir Türk saldırısı tehdidini tahmin etmek, Endülüs genelinde bir kentsel milis teşkil etmek için planlar hazırladı; dahası Gırnata'da tüm güvenilir yaşlı Hristiyan ev halkına³⁹ silahlarla birlikte kendilerini de teslim etmeleri emredildi. İspanya'nın Archivo de Simancas'ı açık bir Türk emriyle, Morisko casuslarının Akdeniz'deki İspanya donanma

³⁶ Gırnata ve Tetuan arasındaki entrikalara karşı itiraz ederek İspanya kralı II. Philip'e bir rapor gönderen, yukarıda adı geçen Juan de Venegas'ın ('Fra Giovanni de la Grotta di S. Paolo') bir akrabası olan ünlü Morisko Don Alonso de Granada Venegas'ı belirtmek ilginçtir. Bkz. Archivo de Simancas; Guerra Antigua 1-202.

³⁷ Raymond de Beccarie de Pavie, Sieur de Fourquevaux. *Dépeches de M. De Fourquevaux, ambassadeur du roi Charles IX en Espagne (1565-1572)*. 2 Vols. Paris, 1896, c. 1, Charles IX'a mektup, 5 Kasım 1565.

³⁸ Giacomo Bosio. *Dell'Istoria della Sacra Religione et III. ma Militia di San Giovanni Gierosolimitano*. İkinci baskı, Naples, 1684, c. III, s. 800.

³⁹ Tamamen Hristiyan kökenli ve Mağribi ya da Yahudi bir soya sahip olmayan ev halkı kast edilir.

gücü ile ilgili olabildiğince çok bilgi toplaması için Malta'ya gönderildiğini gösteren belgelere ev sahipliği yapar.⁴⁰ Francisco Nuñez Muley'in, Malta ile ilişkisi olan ve sonuç olarak Malta'nın dilbilimsel ve kültürel durumuyla ilgili ilk elden bilgiye sahip olabilen bu Morisko casusların varlığından haberdar olduğu oldukça kesindir.

Hala düzgün bir araştırma bekleyen olası bir başka ilinti de, Maltalıların ve Kuzey Afrika'da Katolik misyoner görevi için öncüler olarak Moriskoların rolüdür. Loyolalı Ignatius'un 1550'lerde, onları değerli bir güç olarak gördüğü ve bu yüzden de Arapça konuşan koyu Hristiyanların Kuzey Afrika ve Doğu ülkelerindeki Müslümanlar arasında misyoner faaliyeti için işe alınabilecek Maltalı ve Moriskolara gözlerini çevirdiği iyi bilinmektedir.⁴¹ Berberilerde Tagiora şeyhi, Cizvit misyonerlerinin orada Hristiyanlığı Arapça vaaz etmelerini talep ettiğinde buna daha da yardımcı olundu. 1553'te Maltalı piskopos Cubelles, Cizvit Tarikatı ile iletişim kurmaya çalışmıştı bile. O, Malta dilinin avantajlarını yüceltmeye de çalıştı: '*Dominius Cubelles Episcopus Melitensis Romae instanter agebat cum P. Ignatio ut aliquos de Societate daret ut collegium in illa insula, quae arabica utitur lingua, inchoare posset*'.⁴² 1554'te Ignatius, Malta'da bir Cizvit koleji kurmaya niyetlendi.⁴³ Bu başarılı olmadığı için, özel bir kolej ("Arap koleji") Sicilya Monreal'de kuruldu. Personel alımının ilk tanıkları Malta'dandır.⁴⁴

Francisco Nuñez Muley için olduğu gibi, yaşamı anlamının, kaderin ve ilk Endülüs-İspanya-Arap yazarın faaliyetlerinin şimdiye kadar bütünlükten ve tatminkarlıktan uzak olan Malta dilinin gelişimine biraz ışık tutmada daha fazla etkisi olabilir. Mayorka'nın Aragon adasında doğan (yaklaşık olarak 1355 yılı) Fray Anselm Turmeda⁴⁵, teolojik, tabii, tıbbi ve edebi çalışmalar gibi geniş bir alanla meşgul olan ⁴⁶bir Fransiskan yandıydı ('de la Orden de los Frailes Menores'⁴⁷). İşte Turmeda ilk olarak Doğu bilimi ve Kuran ile ilgilenmeye başlamıştı. 1380'lerin sonunda o, son olarak o zamanlar

⁴⁰ Archivo de Simancas; Estado 149-14.

⁴¹ Bkz. Francisco de Borja de Medina. "La compañía de Jesús y la minoría morisca (1545-1614)". *Archivum Historicum Societas Iesu*, LVII (1988), s. 3-136.

⁴² *Monumenta Historica Societatis Iesu*, c. V, s. 490-491, P. Hieronimus Domenecchi'ye yazılmış mektup No. 3758 (18.IX.1553).

⁴³ Cizvitler Malta'ya 1592'de geldi. Ayrıntılar için bkz. P. Pecchiai. "Il Collegio die Gesuiti in Malta", *Archivio Storico di Malta*, vol. IX (1938), s. 129-202, 273-325.

⁴⁴ Bkz. Francisco de Borja de Medina, 1988, s. 62 ya da P. J. Fejer. *Defuncti Primi Saeculi Societatis Iesu: 1540-1640*. Rome, 1982, c. 1, s. 2.

⁴⁵ Turmeda'nın biyografi yazarları farklı tarihler verir. Mikel de Epalza gerçek tarihi '1355 olarak' belirtirken Augustin Calvet, 1352 der. Bkz. A. Calvet. *Fray Anselmo Turmeda, heterodoxo espanol*. Barcelona, 1914 ve M. de Epalza. "Nuevas aportaciones a la biografía de Fray Anselmo Turmeda (Abdallah al-Tarchuman)". *Analecta Sacra Tarraconensia*, 38 (1965), s. 87-158. Başka kısa bir biyografi için bkz. J. M. Miret y Sans. "Vie de Fray Anselmo Turmeda". *Revue Hispanique*, 24 (1911), s. 261-296.

⁴⁶ Onun Bologna Üniversitesi'nde çalışmasına da sebep olan hırs ve yetenekler. Ayrıntılar için bkz. M. de Epalza, 1965, s. 117 ve sonrası.

⁴⁷ Bkz. 'Archivo de Notarios de Palma de Mallorca' 'da muhafaza edilen ve E. K. Aguilo tarafından 'Museo Balear' da yayımlanan 1377 tarihli bir vasiyetname, *2ª época*, c. 1 (1884), s. 130.

Hafsilerin güçlü imparatorluğunun başkenti olan Tunus'a seyahat etti. Seyahati, onu ilk olarak Sicilya'ya götürdü, oradan da Malta adalarına seyahat etmiş olabilir.⁴⁸ Turmeda'nın Malta adalarına seyahat etmiş olabilen Aragonlu ilk entelektüel olmaması, Aragon-Yahudi kabalist âlim Abraham ben Samuel Abulafia'nın kaderiyle ifade edilir. 1285-1288 yılları arasında bu âlimin, Malta yakınındaki küçük Comino adasındaki sürgün hayatı anlatılır. Burada onun 'Sefer ha-Ot' (İşaretin Kitabı/The book of the Sign⁴⁹) adlı eserini yazdığı söyleniyordu. Muhtemelen Turmeda, bir zaman sonra sultan Ebu el-Abbas Ahmed için bir hekimlik yaparak Tunus'ta bir Fransiskan manastırında sığınak buldu.⁵⁰ 1390 civarında Turmeda, Müslüman bölgesinde kendi Hristiyan inancını inkâr etmiş olabilir, sonuç olarak yeni ismi 'Abdullah bin Abdullah el-Taryumân el-Mayorki el-Muhtedi'yi kabul etmiştir.⁵¹ Alan darlığı, 'Abdullah da denilen Frare Anselm Turmeda'⁵² tarafından yapılan kapsamlı etkinlikler ve yazılar üstünde daha fazla ilerlememizi engeller. Kesin olan şudur ki, bundan böyle o, çalışmalarını Tunus'ta yürüttü.⁵³ Onun edebiyat, doğa bilimi, astroloji ve şiirdeki derin çalışmaları, kısa sürede tüm Batı Akdeniz'de tamındı ve 1402'de Mayorka'nın Aragon naibi Roger de Moncada, Mayorka'ya dönüp Hristiyan inancını yeniden düzenlemesi gereken Turmeda için bir geçiş izni yayımlamaya söz vermişti.⁵⁴ 1412'de kendini Hristiyanlıkla bağdaştırması gereken Turmeda lehine aynı güvenli geçiş teminatı, XIII. Papa Benedikt tarafından bir spekülasyonla kabul edildi.⁵⁵ Turmeda her iki olayı da reddetti. Bu zamana kadar, Turmeda yazılarını Katalan dilinde yürüttü. 1420 civarında o, sonunda tamamı Arapça olan, en büyük 'külliyyatı'nı -"Tuhfet el-Edib fi el Redd ala Ehl el-Salih"- tamamladı. Bu, muhtemelen, birkaç yıl sonra ölümünden önceki son çalışmasıydı.⁵⁶ Mikel de Epalza tarafından son zamanlarda yayımlanan bir çalışmadaki bazı paragraflara göre, bu

⁴⁸ Bu seyahat hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. De Epalza, 1965, s. 95-99.

⁴⁹ Bkz. *Jewish Encyclopedia*. New York, 1901, c. 1, s. 141 ve sonrası, ayrıca bkz. J. Galea. "Kemmuna". *Mageos. Organ of the Malta Geographical Society*, 1, 1 (Bahar 1947), s. 25 ve sonrası.

⁵⁰ Tunus'ta bir Fransiskan manastırı, 14. yy. başına belgelendirilir. O, Katalonya vilayetine bağlıdır. Bkz. P. Sanahuja. *Historia de la serafica provincia de Cataluña*. Barcelona, 1959, s. 65.

⁵¹ Bu kelime kelime şu anlama geliyor; 'çevirmen Abdullah, Mayorkalı, iyi rehber'. Bu ismin kökenini gösteren daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. de Epalza, 1965, s. 136.

⁵² Turmeda'ya bu şekilde Aragon Kralı Alfonso el Magnanimo tarafından yazılan bir mektupta değinilmiştir. Bkz. A. Calvet 1914 s. 52 ve sonrası.

⁵³ Turmeda'ya bu şekilde Aragon Kralı Alfonso el Magnanimo tarafından yazılan bir mektupta değinilmiştir. Bkz. A. Calvet 1914 s. 52 ve sonrası.

⁵⁴ E. Sans tarafından yayımlanmıştır. "Fra. Anselm Turmeda en 1402". *Estudis Universitaris Catalans*, c. III (Barselona, 1936), s. 405-408.

⁵⁵ Bu spekülasyon, J. M. Pou ve Marti tarafından yayımlandı. "Sobre fray Anselmo Turmeda". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7 (1914), s. 465-472.

⁵⁶ Ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Turmeda'nın modern biyografi yazarları 1425 ile 1430 arasındaki bir süreyi gösterirler. Bkz. Yukarıda bahsedilen çalışmalar. Ayrıca bkz. J. M. Miret ve Sans. "Una visita al tomba del escriptor catalan Fra Anselm en la ciudad de Tunis". *Bulletin de Centro Excursionista de Catalunya*, (Barselona, 1910). Bu konuya değinen bir 19. yy. İngiliz seyyahı için bkz. N. Davis. *Tunis or selections from a journal during a residence in that Regency*. Malta, 1841, s. 6 ve sonrası.

Hristiyan karşıtı yazılar⁵⁷, yazılı Maltaca için şimdiye kadar bilinen ilk kaynakları içerebilir.⁵⁸ Onun Sami ögesi ile ilgili olduğu kadarıyla Malta Dili, iki tabakadan oluşur. Alt tabaka, Malta'nın Arap hâkimiyeti süresinde biçimlendi; Kuzey Afrika'dan gelen üst tabaka 12. yy.daki Norman dönemi sırasında, Malta ve Kuzey Afrika kıyısı arasındaki yakın ticari ilişki nedeniyle sonraki yıllar sırasında oluştu.⁵⁹ 13. ve 14. yy. Malta'sı ile ilgili belgeleri, Malta'daki sosyal ve kültürel yapının o dönemde Sicilya'da var olan yapıyla neredeyse aynı olduğunu doğrular: Malta'daki üst sınıf kendilerine Tristano, Rinaldo, Ruggero ya da Andrea ve Paolo gibi ozan ve Hristiyan isimleri verdiler.⁶⁰ Aslen Sami dili olan konuşma dili haliyle Romen dilleri, özellikle Sicilya dili ve İtalyancadan ve çok az bir derecede de Katalancadan etkilenmiş olabilir. Bu Romen etkisi, sadece kelimeyle sınırlı değildi bunun yanı sıra fonolojik, sentaktik ve morfolojik yönleri de içermiştir.

Hristiyan ayin ve lituryasına değinirken Turmeda'nın metni, o zamanki Mağrib'in konuşma ve yazı Arapçasından ayrı olduğu açıkça görülen kelime ve ibareleri kullanır.⁶¹ Turmeda'nın o kelimeleri kendi Tunus çevresinin dışına güçlkle çıkarması, uzun zamandır bulunmayan Mağrib'teki kadim Hristiyan toplulukların var olmaması sebebiyledir.⁶² En dikkat çekici örneklerden biri, Tuhfa'da sıklıkla geçen '*kansíya*' (kilise)

⁵⁷ Bkz. M. de Epalza. *Fray Anselm Turmeda (Abdallah Al- Taryuman) y su polémica islamo-cristiana. Edición, traducción y estudio de la Tuhfa*. Madrid, 1994. Bu kitap, 1971'de Roma'da yayınlanan ilk baskısının genişletilmiş ve gözden geçirilmiş versiyonudur.

⁵⁸ De Epalza, bu konuya kısaca değinir. O, Malta dilinin tarihini ve şekillenmesini bilmediği için bulgularının önemini kabul etmedi. Bu yabancılık, onun 17. Yy. öncesinde yazılı Maltacaya dair bir delil olmadığını iddia ettiğinde görülür, '*... pero el maltés, lengua viva, no ha tenido literatura escrita hasta el siglo XVII...*'. M. de Epalza, 1994, s. 164. Ashında 1450'de Maltalı asilzade Pietro Caxaro, Malta dilinde bir 'Kantilena' yazdı. 1588'de Suabiyalı 'Ordinaryus Histiyograf Hieronymus Megiser, Malta'yı ziyaret etmiş ve Maltaca sözcükleri ve öbekleri toplamıştı. O, sonunda bu 'koleksiyon'un bir kısmını 1603'te onun şu çalışmalarında yayınladı; *Thesaurus Polyglottus vel, Dictionarium Multilingue*. Frankfurt a. M., 1603 ve iyi bilinen *Propugnaculum Europae*. Leipzig, 1606, 1609 ve 1610, 1612'de de Krakov'da yayınladı. Maltaca dilbilimi ile ilgili çoğu bilgi, de Epalza sayesinde modern araştırmalarla geçersiz kılınan bir çalışma olan, J. Aquilina'nın makalesinden -"Maltese as a mixed Language. *Journal of Semitic Studies*, 3 (1958)-elde edilmiştir. Genel olarak, de Epalza'nın 'Tuhfa' çalışması yine de çok iyi araştırılmış ve oldukça iyi değerlendirilmiş bir çalışmadır.

⁵⁹ Daha detaylı bilgi için bkz. G. Mangion, *Studi ItaloMaltesi*. Malta, 1992, s. 146 ve sonrası. Müslüman Malta kültürü ve tarihi için ayrıca bkz. E. Rossi, B. S. I. Isserlin, M. Vanhove tarafından yazılmış 'Malta' makalesi. *Enciclopedia del Islam*, c. VI, s. 280-288.

⁶⁰ Bkz. H. Bresc. "Malta dopo il Vespro Siciliano". *Melita Historica*, (1974), s. 313-321.

⁶¹ Maltaca ve Mağrip lehçelerinin gelişiminin karşılaştırmalı bir çalışması, R. Kontzi tarafından yakın zamanda gerçekleştirildi. "Maltesisch-Maghrebinischer Sprachvergleich anhand von Bibelübersetzungen". *Miscellanea arabica et Islamica. Disertationes in Academia Ultrajectiana proleae anno MCMXC* (Orientalia Lovaniensa Analecta), 52 1993, s. 3-21. Bkz. aynı yazar, "El maltés, una lengua nacida del contacto arabo-románico". *Estudios J. Martinez Ruiz* (t. y.), s. 89-103.

⁶² Kuzey Afrika'da birkaç dağmık bölgede Hristiyanlık, aşağı yukarı 11. yy.a kadar varlığını sürdürdü.

kelimesidir.⁶³ Bu kelime, Arapçada ya da o dönemde Tunus'ta konuşulan Arapçanın herhangi bir türev lehçesinde genellikle bulunmaz.⁶⁴ O, modern Maltaca kelime '*knisja*'nın eski bir biçimi olarak görünür. Yine, eski bir Maltaca ifade, '*saġfi al-kansġya*'⁶⁵ (kilisedeki peyke) ibaresi olarak görünür. Benzer şekilde kutsama töreni '*hâdâ yismi*'⁶⁶ (bu benim bedenim)den bahsedilirken O, 'standart' Kuzey Afrika Arapçasından farklı olarak görünür ve böylelikle bir Hristiyan Arap ses dilinden çıkarılması gerekir. Bu kelimeler, 15. yy. başlarında Tunus'ta bulunmuş görünmüyor, sadece Malta adaları yakınında görülmektedir. Neredeyse hiç şüphe yoktur ki, İslam 10. yy.dan Norman fethine (1091/1127) kadar Malta yerlilerinin salt çoğunluğunun diniydi. Bu, ilk Norman yönetimine tarihlenen dayanaklarla kanıtlanır. Malta ve Gozo'da bulunan 12. ve 13. yy.daki çok sayıda Müslüman mezarları da, Hristiyan nüfusunun canlanma ve büyümesinin çok yavaş bir süreç olduğunu gösterir. Öte yandan 1175'te Mısır'a gidişinde Malta'ya uğrayan Strazburglu Bishop Burchard, yerlilerin 'Sarazen' kültürü ve Arap karakterlerini tamamen koruduklarını ortaya koyan '*Maltha, distans a Sicilia per viginti miliaria (...) Sarracenis inhabitata, et (...) sub dominio regis Sicilie*'⁶⁷ denilen bir ada hakkında o dönemlerde sürekli yazıyordu.⁶⁸ 1244 ve 1249'da Hohenstaufen İmparatoru II. Frederick, Müslümanları Malta ve Sicilya'dan çıkardığında bu bir etnik temizleme hareketi değildi, sadece dini ve politik bir meseleydi. Büyük ihtimalle çıkarmadan kurtulmak için yerel nüfusun önemli bir kısmı göstermelik vaftizi kabul etmişti. Buradan itibaren ayrıca Hristiyan liturjya kelimelerinin ve ibarelerinin alınıp benimsendiğini düşünebiliriz.⁶⁹

⁶³ Burada bahsedilen metin, M. de Epalza 1994 baskısıdır ve 'Tuhfa', 1994 olarak alıntı yapılmıştır.

⁶⁴ '*Kanisa*' teriminin çoğunlukla kullanıldığı yer.

⁶⁵ Bkz. "Tuhfa", 1994, s. 355. '*Cuando se han reunido los cristianos para las oraciones y han ocupado las hileras de la iglesia el sacerdote echa un poco de vino de la botella en la copa de plata y trae el pan ácimo en un lienzo limpio. Despues se pone delante de las hileras, dirigiendose hacia Oriente...*' Mikel de Epalza tarafından Arapçadan İspanyolcaya çevrilmiştir. Epalza ayrıca "Tuhfa"nın Arapça orijinal versiyonunu da yayınlattır.

⁶⁶ "Tuhfa", 1994, s. 350. Bir örnekte '*hâdâ yasadi*' olarak kullanılır. Bkz. s. 356. 1588'de Maltalılarla karşılaşan Alman tarihçi Hieronymus Megiser, beden için '*Essem*'den söz eder. Bkz. Megiser 1606, s. 10.

⁶⁷ Strazburglu Burchardus. "Relatio de itinere in Terram Sanctam". Monumenta Germaniae Historica Scriptorum, XXI, (Hannover, 1869), s. 236.

⁶⁸ Dilsel açt için ayrıca bkz. J. Cremona. "The survival of Arabic in Malta". M. M. Parry, W. V. Davies, R. A. M. Temple (düz.). *Papers in honour of Professor Glanville Price. Cardiff*, 1994, s. 281-294.

⁶⁹ Çıkarma için bkz. A. T. Luttrell, 1975, s. 37 ve sonrası. Ayrıca bkz. G. Wettinger. "The Arabs in Malta". *Mid-Med Bank Limited. Report and Accounts*, 1984, s. 22-37. O dönemde Malta'da konuşulan dilin kökenleri için bkz. modern araştırma şimdiki eğilimini yansıtan Joseph M. Brincat tarafından yapılan kapanış konuşması: '*As to the Maltese language its roots must be sought in Sicilian Arabic as it was spoken just before and during the Norman period*' (Malta diline gelince kökleri Sicilya Arapçasında aranmalıdır çünkü Norman dönemi sırasında ve ondan kısa süre önce ve konuşuldu). J. M. Brincat. *Malta 870-1054. Al-Himyarî's Account*. Malta, 1991, s.

Genellikle, bu 'Hristiyan' ibarelerin istisnasıyla Anselm de Turmeda zamanında Malta'da konuşulan dil, o dönemde Tunus'ta konuşulan Arapçadan çok uzak olamazdı. Hristiyan liturgyası ve töreni ile ilgili bu paragrafların önemi sebebiyle Turmeda, o zamanlar 'un cristiano arabofono' (Arapça konuşan bir Hristiyan) ile belki bir Maltalı ile görüşmüş olmalı.⁷⁰ Bu kaynak da, vaftiz ile ilgili 'ana nugattisuka' ya da 'sabâg'⁷¹ (papaz cübbesi) sözcükleri gibi 'Tuhfa'da bulunan, Arapçada yaygın olmayan diğer kelimeler için yeni bir araştırma alanı başlatır.

Açıkça görülüyor ki, Turmeda'nın 'Tuhfa'sı ve onun Maltaca belgelerinin daha fazla yorum ve açıklaması için boş yer vardır. Bu çalışma, daha kesin ifade ve sonuçları dile getirebilen dilbilimcilerden daha kapsamlı araştırmaları kesinlikle hak eder. İlginç olan bir diğer şey de, İspanya'daki Arap hilafetinin daha derin bir araştırması olan Mozarap kültürü ve İspanya Moriskolarının Akdeniz bağlarıyla daha sonraki etkileşimi muhtemelen, geç ortaçağ ve ilk modern dönem Malta kültürü ve dilsel kökenler hakkında daha değerli bilgiyi gün yüzüne çıkaracaktı.⁷²

SONUÇ

15. ve 16. yy.da Akdeniz, Hristiyan ve Müslüman güçler arasındaki sürekli çatışmanın arka planı karşısında onların ortaçağa ait yapılarının değişimine tanıklık etti. İspanya ve Malta adası doğrudan ve derinden bu olaylara dâhil oldu. Tam olarak Avrupa ve Sami kültürel bölgeleri arasına yerleşmiş, geç ortaçağdan beri devam eden tarihsel gelişmeler; dilbilimsel olarak Arap dünyasına ait olsa da Malta'yı az ya da çok Akdeniz Avrupa kültürüyle bütünleştirmiştir. Hem İspanya hem Malta'nın sınır durumu, geç ortaçağdan beri hâkim olan güney Roma Katolik kültürü ile bir kültürel ve politik olay karışımına sebep oldu. Malta'da bu kültür, Sicilya yakınından güçlü etkilerle Aragonlar (1283-1530) tarafından ve St. John Şövalyeleri (1530-1798) tarafından yaşatıldı. Bu dönemde İber Yarımadası'nın 'Reconquista'sı (yeniden fetih) nihayet buldu ve bütün İspanya fethedilip Hristiyanlaştırıldı. 16. yüzyıl sonunda, Arap işgalinden kalan Hristiyanlaştırılmış nesillerin tamamen çıkarılmasına yol açan engelleme ve caydırma politikasına tanıklık etti. Bu şüpheli etnik grubun kimliğini yok etme girişimi, Kral II. Philip'in onların dillerini, Arapçayı, konuşup yazmasını yasaklayan bir 'uygulaması'dır. Bu gelişmeyle bağlantılı olarak, Malta dili ve tarihi de Endülüslü-Arap bilim adamları tarafından ele alınmış ve incelenmiştir. Örnek olarak Fray Anselm Turmeda, uzun zaman önce zaten başlamış olan Maltacaya ilgili görünür. Bu Endülüslü-Arapların Malta

9. Bir 'Hristiyan' Malta'nın kısa modern bir tanımı için 1394'de Malta'yı ziyaret eden seyyah Nicolas Martoni'nin gezi günlüğüne bakınız. Nicolas Martoni. "Liber peregrinationis ad Loca Sancta". *Revue de L'Orient Latin*, 3 (1895). 14. yy.ın ortalarında Malta'da bir piskoposluğun varlığı, 1336-1341 yılları arasında adayı birkaç kez ziyaret eden Alman papaz Suchemli Ludolph tarafından bahsedilir. Bkz. *Ludolphi, Rectoris ecclesiae parochialis in Suchem, de Itinere Terrae Sanctae Liber*. Düz. Ferdinand Deycks. Stuttgart, 1851, s. 17, 22.

⁷⁰ Bu, M. de Epalza tarafından da doğrulanmıştır, 1994, s. 163 ve sonrası.

⁷¹ "Tuhfa", 1994, s. 355.

⁷² Yazarlar, birçok nazik tavsiye ve desteklerinden dolayı Mr. Stephen Degiorgio, Dott. Gerard Bugeja ve Dr. Carmel Vassalo'ya teşekkür etmek istedikler.

ile ilişkileri hakkında olduğu kadar ilk Maltacanın gelişimi hakkında da şimdiye kadar neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Bu konu, yeni bir araştırma alanı başlatır ve dahası geç ortaçağ ve ilk modern dönem Malta kültürü ve dilsel kökenler hakkında önemli bilgiler sunabilir.

KAYNAKLAR

- ALESSANDRİNİ, C. G., *De acerrimo ac omnium difficillimo Turcarum Bello in Insulam Melitam gesto, anno 1565*. Venice, 1566.
- ALONSO de Contreras, *The Life of Captain Alonso de Contreras. Knight of the Military Order of St. John*. İspanyolcadan çev. Catherine Alison Philips. London, t. y.
- AQUİLİNA, J., "Maltese Christian Words of Arabic Origin". *Maltese Linguistic Surveys*. Malta, 1976.
- Bonnici, T., "Galician-Portuguese traits in Caxaro's Cantilena". *JMS*, 19-20, (1989-1990).
- BOSİO, G., *Dell'istoria della Sacra Religione et Ill. ma Militia di San Giovanni Gierosolimitano*. c. III, Rome, 1602.
- BRESC, H., "Malta dopo il Vespro Siciliano". *Melita Historica*, (1974).
- GIACOMO BOSİO. *Dell'istoria della Sacra Religione et Ill. ma Militia di San Giovanni Gierosolimitano*. İkinci baskı, Naples, 1684.
- BRİNCAT, J. M., "Language and demography in Malta: The social foundations of the symbiosis between Semitic and Romance in standard Maltese". *Malta: A Case Study in International Cross-Currents*. Dü. Stanley Fiorini and Victor Mallia-Milanes. Malta, 1991.
- BRİNCAT. J. M., *Malta 870-1054. Al-Himyari's account and its linguistic implications*. Malta, 1995.
- CABANELAS, P., "Pedro Venegas de Cordoba; embajador de Felipe II. en Marruecos". *Boletín de la Universidad de Granada*, c. XXII (1973).
- CALVET, A., *Fray Anselmo Turmeda, heterodoxo espanol*. Barcelona, 1914.
- CARDONA, P. A., *Expulsion iustificada de los moriscos espanoles y suma de las excellencias de (...) Filipe (...) Tercero*. Saragossa, 1612.
- CASSOLA, A., *Regole per la lingua maltese. The 'Nobile, pio, cavalier francese Thezan' and his long-lost manuscript recovered*. Malta, 1988.
- CASSOLA, A., "Un' edizione diversa della lista di voci maltesi del seicento di Hieronymus Megiser". *Incontri Siculo-Maltesi*. Dü. G. Brincat (= *Journal of Maltese Studies*, 17-18) (1987-1988).

- CREMONA, J., "The survival of Arabic in Malta". M. M. Parry, W. V. Davies, R. A. M. Temple (düz.). *Papers in honour of Professor Glanville Price*. Cardiff, 1994.
- DAVIS, N., *Tunis or selections from a journal during a residence in that Regency*. Malta, 1841.
- DÍEGO Duque de Estrada, "Comentarios del desengañado, ó sea vida de D. Diego Duque de Estrada". *Memorial Histórico Espanol: Coleccion de Documentos, Opúsculos y Antigüedades, que publica la Real Academia de la Historia*, XII, 1860.
- DÍEGO de Santisteban Osorio. *Primera y segunda parte de las guerras de Malta y toma de Rodas*. Madrid, 1599.
- EPALZA, M., "Nuevas aportaciones a la biografía de Fray Anselmo Turmeda (Abdallah al-Tarchuman)". *Analecta Sacra Tarraconensia*, 38 (1965).
- EPALZA, M., *Fray Anselm Turmeda (Abdallah Al- Taryuman) y su polémica islamo-cristiana. Edicion, traduccion y estudio de la Tuhfa*. Madrid, 1994.
- FEJER, P. J., *Defuncti Primi Saeculi Societatis Jesu: 1540-1640*. Rome, 1982.
- FLORENSA, A., "L'architettura di Spagna a Malta". *Atti del XI Congresso di Storia dell'Architettura*. Rome, 1970.
- FRANCISCO de Borja de Medina. "La compañía de Jesús y la minoría morisca (1545-1614)". *Archivum Historicum Societas Jesu*, LVII (1988).
- FRELLER, T., *The Life and Adventures of Michael Heberer von Bretten* Malta, 1997.
- FRIGGIERI, A., Freller, T., Malta. *The Bulwark of Malta*. Malta, 1998.
- GALEA, J., "Kemmuna". *Mageos. Organ of the Malta Geographical Society*, 1, 1 (Bahar 1947).
- GARRAND, K., "The original memorial of Don Francisco Nuñez Muley". *Atlante*, c. 2, 2 (Ekim 1954).
- GENTILE, P., *El sucesso de la guerra de la potentissima armada del gran Tyrano Turco, Ottoman Solyman, venida sobre la Isla de Malta: en la qual se cuenta particularmente lo que en ella passo, en la victoria que los christianos huvieron en ella*. Barcelona, 1566.
- HARVEY, L. P., "Yuse Banegas. Un moro noble en Granada bajo los Reyes Catolicos". *Al-Andalus*, Vol. XXI (1956).
- J. M. Miret ve Sans. "Una visita al tomba del escriptor catalan Fra Anselm en la ciudad de Tunis". *Bulletin de Centro Excursionista de Catalunya*, (Barselona, 1910).
- J. M. Pou ve Marti tarafindan yayimlandi. "Sobre fray Anselmo Turmeda". *Boletin de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7 (1914).
- KABAZI, F., "Ulteriori considerazioni linguistiche sulla Cantilena di Pietro Caxaro". *Journal of Maltese Studies*, 19-20, (1989-1990).

- el-Kazvini, Athâr el-Bilâd (Goettingen, 1848).
- KONTZĪ, R., "Maltesisch-Maghrebinischer Sprachvergleich anhand von Bibelübersetzungen". *Miscellanea arabica et Islamica. Disertationes in Academia Ultrajectiana proletae anno MCMXC* (Orientalia Lovaniensa Analecta), 52 1993.
- KONTZĪ, R., "El maltés, una lengua nacida del contacto arabo-romanico". *Estudios J. Martínez Ruiz* (t. y.).
- LUDOLPH, S., *Ludolphi, Rectoris ecclesiae parochialis in Suchem, de Itinere Terrae Sanctae Liber*. Düz. Ferdinand Deycks. Stuttgart, 1851.
- LUIŚ del Marmol Carvajal. *Description General de Africa*. Madrid, 1953.
- LUIŚ del Marmol Carvajal. *Historia de Rebelion y Castigo del los Moriscos de Reyno Granada*. Malaga, 1600.
- LULL, M. R., "Raymondi Lulli Libellus de fine". Ed. by A. Gottron. "Ramon Lulls Kreuzzugsideen". *Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte*, c. 39 (Berlin-Leipzig, 1912).
- LUTTRELL, A. T., "Approaches to Medieval Malta". A. T. Luttrell (Düz.). *Medieval Malta. Studies on Malta before the knights*. London, 1975.
- MARTONĪ, N., "Liber peregrinationis ad Loca Sancta". *Revue de L'Orient Latin*, 3 (1895).
- MANGĪON, G., *Studi ItaloMaltesi*. Malta, 1992.
- MATHEW, G., "Schools of Painting in Medieval Malta". *Journal of the Faculty of Arts; Royal University of Malta*, VI, 1, (1974).
- MEGĪSER, H., *Propugnaculum Europae*. Leipzig, 1606.
- MĪGUEL de Castro, "Libro que comenzo en Malta (...), de su naciemiento y demas razones de su familia, según la tenía y una memorias que llevó a España". *Biblioteca de Autores Españoles*. c. XC.
- P. DE Jove ve Hevia. *Indagaciones acerca de la dominación de España en Malta de 1285 a 1530*. Madrid, 1863.
- PECCHĪĀI, P., "Il Collegio die Gesuiti in Malta", *Archivio Storico di Malta*, vol. IX (1938).
- PEDRO ORDOÑEZ de Cevallos, *Viage del mundo*. Madrid, 1614.
- PELAGĪO, P., 'Relazione intera e distinta della Santità Culto Venerazione e progressi della Ven. Grotta di San Paolo Apostolo...' Mdina, Cathedral Archives, ACM Misc. 263.
- RAYMOND de Beccarie de Pavie, Sieur de Fourquevaux. *Dépeches de M. De Fourquevaux, ambassadeur du roi Charles IX en Espagne (1565-1572)*. 2 Vols. Paris, 1896.

- SALAZAR, P., *Hispania Victrix. Historia en la qual se cuenta muchas guerras succedidas entre Christianos y infieles assi en mar como en tierra desde el ano de mil y quinientos y quarenta y seys hasta el de sesenta y cinco*. Madrid, 1570.
- SALAZAR, P., *Hystoria de la Guerra y presa de Africa. Con la destrycion de la villa de Monazter, y ysla del Gozo, y perdida de Tripol di Berberia, con otras muy nuevas cosas*. Naples, 1552.
- SANAHUJA, P. *Historia de la serafica provincia de Cataluña*. Barcelona, 1959.
- SANS, E., "Fra. Anselm Turmeda en 1402". *Estudis Universitaris Catalans*, c. III (Barselona, 1936).
- STRAZBURGLU BURCHARDUS. "Relatio de itinere in Terram Sanctam". *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum*, XXI, (Hannover, 1869).
- VERDU, B., *Engaños y desengaños del tiempo, con un discurso de la expulsion de los moriscos de España*. Barcelona, 1612.
- V. Mallia-Milanes, "English Merchants' initial contacts with Malta: A Reconsideration". *Melita Historica*, VI / 4, 1975.
- VELLA, A.P. *An Elizabethan-Ottoman Conspiracy*. Malta, 1972.
- V. Mallia-Milanes (Düz.). *Hospitaller Malta 1530-1798. Studies on Early Modern Malta and the Order of St. John of Jerusalem*. Malta, 1993.
- WETTINGER, G., Fsadni, M., *Peter Caxaro's Cantilena. A Poem in Medieval Maltese*. Malta, 1968.
- WETTINGER, G., "The Arabs in Malta". *Mid-Med Bank Limited. Report and Accounts*, 1984.
- FR. MARCOS Guadalajara y Xavier. *Prodicion y destierro de los moriscos de Castilla hasta el valle de Ricote con las disensiones de los hermanos Xarifes y presa en Berberia de la fuerca y puerto de Alarache*. Pamplona, 1614.